

KÜLTÜREL BAKIŞ AÇISINDAN BENLİK VE KİŞİLİK

GİRİŞ

Kişilik, psikolojide nispeten kalıcı olan, sebat eden bir dizi davranışsal ve bilişsel özellik, vasıf veya eğilim olarak düşünülür. Kişiler bu özellik, vasıf ve eğilimleri farklı durum, bağlam ve etkileşimlere taşırlar ve bu da bireyler arasındaki farkları ortaya çıkarır. Kuzey Amerika ve Avrupa psikolojisinde kişiliğin bağlam, durum ve etkileşimler karşısında genellikle kararlı ve tutarlı bir yapı gösterdiği düşünülür. Kroskültürel psikoloji daha çok Batı toplumlarında geliştirilen ölççeklerin, diğer toplumlarda geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılarak, toplumsal mukayeselerde kullanılmasından elde edilen verilere dayanmaktadır. Bir dile çevrilen ölççeğin o toplumda aynı şeyi ölçüp ölçmediği çok titiz çalışmalarla belirlenebilecek bir durumdur (Matsumoto 2000). Sözgelimi kontrol odağı, özsayı gibi psikolojik yapıların kolektivist kültürlerde farklı tezahürlerinin olabileceği, ancak meselâ Amerika'da geliştirilen bir özsayı ölççeğinin o kültürün özsayı anlayışını yansıtacağı (Amerikalı kişilerle Uzakdoğuluları karşılaştıran çalışmalarda ilki daima daha yüksek özsayı düzeyi göstermektedir) tartışılmaktadır (Matsumoto 2000). ABD ve Japonya'da kontrol odağı kavramının farklı algılandığı gösterilmiştir. Kuzey Amerika'da bu kavram kişinin çevreyi kendi gereksinim ve isteklerine göre adapte etmesi olarak anlaşılırken Japonya'da tam tersine kişinin çevreye adapte olması anlaşılmaktadır (Kağıtçıbaşı 1990). Kişiliğin "Beş Faktörlü Modeli" ile yapılan çalışmalarda kişiliğin bu tarz örgütlenmesi evrensel bir özellik gösterir gibi görünse de ölççek çalışmalarının bağlamsal doğası (ölçeklerin nerede, nasıl, ne tür bir sâikle doldurulduğu)

Kemal Sayar*

ÖZET

Kişilik, psikolojide nispeten kalıcı olan, sebat eden bir dizi davranışsal ve bilişsel özellik, vasıf veya eğilim olarak düşünülür. Kişiler bu özellik, vasıf ve eğilimleri farklı durum, bağlam ve etkileşimlere taşırlar ve bu da bireyler arasındaki farkları ortaya çıkarır. Kültür ve kişilik ilişkisini araştıran çalışmalar önemli farklılıklar göstermekte ve bu da iki tarz açıklamaya izin vermektedir: İlk farklılıkların toplumlar arasındaki biyolojik farklılığın yansıması olduğu düşünülmüştür. Diğer açıklama, toplumların kişilik özelliklerini davranışsal beklentileri yoluyla şekillendirdiklerini söyler. Benlik (self) kavramı farklı kültürel bağlamlarda muhtelif biçimlerde anlaşılabilir. Benlik ya ayrı ya da ilişkisel olarak kavramlaştırılmıştır, bireyci (egosantrik) kültürler sınırlı, ayrı, bağımsız ve özerk bir benlik kavramını beslerken, kolektivist kültürler akışkan, ilişkisel, karşılıklı bağımlı ve geçirgen bir benlik kavramı geliştirmiştir. Bu mefhumlar kültürlerin ontolojik geleneklerinden köken alır ve çocuk yetiştirme uygulamalarına sinmişlerdir. Bu yazıda çocuk yetiştirme uygulamaları ve bunların kişilik özelliklerini nasıl şekillendirebileceği konusunda kroskültürel psikolojinin kimi bulguları gözden geçirilmektedir. Aynı zamanda evrensel bir benlik olup olamayacağı yönündeki tartışmalar dikkate getirilmektedir. Kuzey Amerika/Avrupa uygulama ve kavramları ve bunların arkasındaki bireyci Batılı etos, Doğulu kolektivist, ilişki yönelimli etosla ve bunun şekillendirdiği uygulama ve kavramlarla karşılaştırılmaktadır. Evrensel bir benlik veya kişilik olamayacağı, bu iki kavramın içinden çıktıkları ontolojik geleneğin ve kültürün rengini taşıdıkları sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kişilik, benlik, kültür

SELF AND PERSONALITY FROM A CULTURAL VIEWPOINT

ABSTRACT

In psychology, personality is generally considered to be a set of relatively enduring behavioral and cognitive characteristics, traits, or predispositions that people take with them to different situations, contexts, and interactions with others, and contribute to differences among individuals. Research data indicate that there is an abundance of cross-cultural difference in personality which allows two main explanations: Firstly these differences may reflect biological differences between populations. An alternate explanation is that societies shape personality traits through their behavioral expectations. The concept of self is also variously understood in different cultural contexts. The self is conceptualized as either separate or relational: Individualistic (egocentric) cultures foster a sense of bounded, separate, independent and autonomous self whereas collectivistic cultures foster a fluid, relational, interdependent and porous self. These notions stem from the ontological traditions of cultures and are deeply embedded in child rearing practices. This paper reviews some of the findings in cross-cultural psychology research in child rearing systems and how these might be shaping the personality traits in particular cultures. It also aims to bring forth some discussions on whether there might be a universal self. North American-European practices and concepts as well as the individualistic Western ethos are compared with Eastern modes of child rearing practices and self concepts and with the Eastern collectivist, relational ethos. What emerges as a conclusion is that there is no such thing as a universal self or personality and these two are imbued with the culture and the ontological tradition they stem from.

Keywords: personality, self, culture

gözden kaçırılmamalıdır (Matsumoto 2000). Kültür ve kişilik ilişkisini araştıran çalışmalar iki tarz açıklamaya izin vermiştir. İlk farklılıkların toplumlar arasındaki biyolojik farklılığın yansıması olduğu düşünülmüştür. Eysenck kendi kişilik boyutlarını kan gruplarıyla ilişkilendirmiştir. Bir başka çalışmada Çinli bebeklerin Kuzey Avrupalılar'a göre daha sessiz ve ketlenmiş olduğu

* Doç. Dr. KTÜ Tıp Fakültesi Psikiyatri AD / e-posta: mkemalsayar@superonline.com

bulunmuştur. Farklılıklara yönelik bir başka açıklama, toplumların kişilik özelliklerini davranışsal beklentileri yoluyla şekillendirdiklerini söyler. Kültürel antropologlar kültürün kişiliği şekillendirdiğini öne sürerler. Ancak, toplumlar içinde kişilik özellikleri bakımından büyük değişkenlikler olduğu bugün bilinmektedir. Daha dengeli bir yaklaşım kültürlerin bazı davranış biçimlerini diğerlerine yeğ tutarak, farklı davranış örüntülerini pekiştirerek veya biçimleyerek toplumsal beklentilerle uyumlayan bazı kişilik özelliklerinin sıklığını azaltacağını söyler. Kültür bazı özellikler için toplumsal tolerans seviyesini artırırken, bazıları için azaltır (Paris 1997).

Etnik ve kültürel çoğulculuğun dünya yüzünde yaygınlık kazandığı bir zaman diliminde Kuzey Amerika'da geliştirilen kişilik ve psikopatoloji yapılarının sıklıkla kültüre bağımlı olduğu ve beyaz/erkek/Anglo-Germanik/Protestan/egitimli/orta-üst sınıf değerlerini yansıttığı düşünülmektedir. Meslekî tanı ölçütleri dünyanın %80'ini ve ABD toplumunun dörtte birini oluşturan diğer toplumları görmezden gelmektedir. Bu durum, bireyleri ve onların kişilik gelişimlerini özgül kültürel biçimlerde gören etnosantrik bir psikoloji anlayışını öne çıkarmaktadır. Kişilik bozukluğuna dâir tanı ölçütleri insan davranışının kültürel normlarını ve toplumsal bağlamın temel etkisini ihmal etmektedir. Evrensel olduğunu iddia eden bir psikiyatrik nozoloji, somatik ve psikolojik belirtilerin kültürler arasında değişkenlik gösteren niteliğini dikkate almamaktadır (Lewis-Fernandez ve Kleinman 1994). Oysa, evrensel geçerliği olduğu öngörülen âile dinamiği, kişilik kuramı ve gelişim psikolojisinin bazı temel kavramları, aslında sadece bir kültüre özgü de olabilirler. Örneğin, bireysel özerklik, ayrışma ve bireyselleşmeye ilişkin sınırlar belki de evrensel insan olguları değil, Batı kültürüne ait yapılarıdır. Bu kuramlara göre âile içinde kişinin bireysel özerklik ve ayrışma bakımından diğer bireylerden belirgin sınırlarla ayrılmış olması, sağlıklı âile etkileşimi için gerekli görülmektedir. Bireyleri arasındaki sınırların belirsiz ve çakışık olduğu içiçe geçmiş "ağ gibi" âileler ise patolojik sayılmaktadır. Oysa Batılı olmayan bazı toplumlarda kişilik tanımı, bağlamsal ve ilişkisel olarak yapılmakta, psikolojik kişilik sınırları ve ayrılma-bireyleşme süreci vurgulanmamaktadır (Kağıtçıbaşı 1990). Bireysel bağımsızlığın Batı'nın ve özellikle Kuzey Amerika'nın değerler sisteminin temel taşlarından birisi olduğu hatırlanırsa, söz konusu psikolojik kuramların etnosantrik bir öz taşıdıkları daha iyi anlaşılacaktır. Kuzey Amerika'da ruh sağlığı ve hastalığına ilişkin meslekî kavramların üç temel önerme etrafında şekillendiği ve bu durumun bir tarafgirliği yansıttığı belirtilmektedir:

- a) Benliğin (self) egosentrik oluşu,
- b) Zihin-beden ikiliği,
- c) Kültürün biyolojik gerçekliğin üzerine binmiş rastgele bir durum olduğu.

Egosentriklik benliğin sınırlı ve özerk bir varlık olarak görülmesi durumudur. Radikal ben-merkezcilik, psikolojik normallik ve anormallliğin benliğin içinde yattığını söyler; böylece psikiyatrik hastalığın top-

lumsal kökenleri ve seyri ve kişiliğin, kişiler arası etkileşimle şekillenmesi dikkatten kaçırılmış olur. Tam aksine, dünyanın büyük bir çoğunluğu sosyosantrik bir dünya görüşüne yaslanmaktadır. Bu dünya görüşünde birey değer ve anlamını içinde yer aldığı toplumsal ilişkiler ağından devşirir. Kişiler arası sorumluluk ve sadakat bireysel özelliklerin önüne geçer ve kendini ifade kişiler-arası bir hüviyete bürünür. Sözgelimi Çin toplumunda kendini gösterme veya kendini öne çıkarma ancak âile çıkarlarına hizmet ediyorsa meşrû görülmür (Lewis-Fernandez ve Kleinman 1994).

Bugün üzerinde en çok tartışmanın yürütüldüğü psikoloji kavramlarından birisi de **self** veya **benlik** kavramıdır. Psikoterapi kuramları sıklıkla evrensel ve tarih-aşırı (transhistorical) bir benlikten söz ederler. Yorumlayıcı bakış açısı ise belirli bir kültürde ve paylaşılan bir ahlâkî anlamlar ağında, belirli bir kültürel grubun yerel psikolojisinden hareketle insan olmanın ne olduğuna verilen cevabı esas alır. Ben olmak ya da benlik tanımı gereği tarihsel ve kültürel bağlamdan, içinden neşet ettiği toplumun değer ve yargılarından etkilenir. Benlik insanlığın kozmostaki yerinin ne olduğuna ilişkin o kültürün inancını cisimleştirir. Buradan bakıldığında benlik paylaşılan anlayışların ufkunda durur, dolayısıyla da tarihten ve kültürden bağımsız bir benlik yoktur, evrensel bir benlik değil yerel benlikler vardır (Sayar 2003). Doğulu ve Batılı benlikler arasında önemli farklar gören araştırmalar ve analitik kavramlaştırmalar da işte bu evrensel bir benlik olamayacağı önermesinden hareket ederler. Benliğin özerk, bütün ve sürekli olduğu düşüncesinin Batılı bir düşünce olduğu ve benliğin bağlamsal ve ilişkisel olarak yaşantılandığı diğer kültürlerde, bu düşüncenin geçerli olmadığı dile getirilmiştir (Sayar 2003). Benlik, Kağıtçıbaşı'nın (1996a) tanımıyla kişi ve bir dereceye kadar kişilik mefhumlarını içerir. Toplumsal bir etkileşimden ortaya çıktığı için toplumsal bir üründür ve zamanın herhangi bir noktasında toplumsal olarak yerleşiktir. Bu durum benlik ile kişilik mefhumlarını birbirinden ayırır, ikincisi değişen toplumsal durumlardan nisbeten daha az etkilenen, daha kalıcı ve istikrarlı özelliklere atıfta bulunur. Benlik kendisi üzerine düşünür, kişi onun farkına varır (benlik algısı) ve etkileşime açıktır. Bir toplumsal ürün olarak benlik, kültürel olarak paylaşılan kişi modelidir (Kağıtçıbaşı 1996a). Benlik kavramı farklı kültürel bağlamlarda muhtelif şekillerde anlaşılmaktadır. Farklı disiplin geleneklerinden ortaya çıkan çok sayıda araştırma benlik kavramının çeşitliliği üzerine ikna edici kanıtlar sunmaktadır. Özellikle antropolog ve psikologların yürüttüğü kültürel araştırmalar bu çeşitlilik üzerine çok sayıda veri sağlamaktadır. Temel ayırım çizgisi, ötekilerle arasındaki sınır açık olan kendine yeter, bireyleşmiş, ayrı ve bağımsız bir benlikle akışkan sınırları olan ilişkisel, karşılıklı bağımlı benliktir (Kağıtçıbaşı 1996a). Mutlak bir varoluşsal düzeyde herhangi bir toplumdaki herhangi bir kişi ayrı bir varlık olduğunun farkındadır, benliğe âit olanla ait olmayan arasında şöyle veya böyle bir çizgi çekilir. Bu çizginin nerede

çekildiği ve ne kadar keskin ve açık çekildiği farklılıkları belirleyen ana unsurdur. Bireyci Batılı kültürel **etosu** yansıtan ve pekiştiren Batı psikolojisinde bu çizgi benlik ve değerleri arasında açık bir sınır oluşturacak kadar dar ve keskindir (Kağıtçıbaşı 1996a).

Tarihsel dönüşümler benlik algısı üzerine doğrudan tesir edebilecek sonuçlar doğurabilirler. Çocukluğun Batı'da modernleşme ile "icat edilen" bir şey olduğu öne sürülmüştür. Şehirli sınıflar ve bunların içinden çıkan burjuva ile başlayarak çocuklara karşı yeni bir tür şefkat oluşmuş, çocukluk olarak görülen süre uzamış, eğitim için okullara gönderilmeye başlanmıştır (Berger ve Berger 1983). Çocukluk gibi ergenliğin de icad edilmiş bir hayat safhası olduğu ve ergenliğin ayrı ve ruhsal sıkıntılarla seyreden bir süreç olduğu düşüncesinin 19. yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başında Batı'da benlik düşüncesinin köklü bir dönüşüme uğramasıyla ortaya çıktığı tartışılmıştır (Fabrega ve Miller 1995). Yazarlara göre daha önce Avrupa'da, içe bakış ve insanın içsel mücadeleler yaşaması, kendine ait bir farkındalığa ulaşması için zarurî sayılmıyordu. Benliği yapan şey daha çok kişinin toplum ve iş hayatında tuttuğu yerle ilgiliydi. Benliğin dış ortamdan soyularak, mahrem ve içsel bir uzayla temsil edilmesi düşüncesi modern zamanlara denk düşmektedir. Bu değişiklikte birlikte toplumsal dünyanın anlaşılma biçimindeki fikir birliği de bir kırılmaya uğramış, insanlar artık kendilerini varlığı oluşturan büyük halkanın bir parçası olarak görmek yerine münferit varlıklar olarak algılamaya başlamışlardır. Batı toplumlarında ailenin gidecek çözülmesinin yanı sıra bağımsız iş imkânlarının da çoğalması, bu tekilleşmeyi pekiştirmiş ve insan benliğine ilişkin tanımları değiştirmiştir. Bu dönemde, daha önceden psikolojik açıdan ayırt edici vasıfları hâiz olmadığı düşünülen ergenlik yeni bir tanıma kavuşmuştur. Artık bu dönem yetişkinlerin ergen kişilerin üzerine titredikleri ve kararsızlık, içe dönüklük, incinebilirlik gibi özelliklerle giden sorunlu bir hayat safhası olarak görülmeye başlanmıştır (Fabrega ve Miller 1995). Bugün kabul edilmektedir ki "Avro-Amerikan kimliği"ni belirleyen bireycilik, bu toplumlardaki tarihsel gelişimin özel bazı şartlarına bağlı olarak zuhur etmiştir (Smith 1994). Bu durum dünyanın büyük çoğunluğunun kolektivist tarzı ile tam bir zıtlık içindedir. Bireyciliğin merkeze alınmasının psikoloji biliminin gelişimine yol açan ana etkenlerden birisi olduğu tartışılmaktadır. Smith (1994) şöyle yazar: "Benliğin modern versiyonları Aydınlanma ve Romantik hareketin entelektüel bağlamında, yanı sıra kapitalizmin ve 18./19. yüzyılların sınırlı ve siyasî devrimlerinin sosyal bağlamında şekillenmiştir. Yüzyılımızda, zengin bir bilinçli ve hatta bilinçdışı iç dünyası olan özerk, kendine yeter bireye yapılan vurgu psikolojinin bir bilim ve meslek olarak kabul görmesinden kısmen sorumlu olabilir". Modern Avro-Amerikan toplumlarının mümeyyiz vasıflarından birisinin benliğin kendi başına bir anlam ve değer kaynağı hâline gelmesidir. Günümüz toplumunda hayatlarımızı çok sayıda ve farklı bağlamlarda yaşadığımız ve bunların hiçbirisine kendimizi tam mâ-

nâsiyla veremediğimiz için güçlü bir bireylik ve bireysel kimlik duygusunun özendirildiği dile getirilmiştir (Thomas 1996). Batı toplumunda din ve bilinen toplum örgütlenme biçimleri yıkıldıkça, kişi ve kişisel kimlik üzerindeki vurgu koyulaşmıştır. Her kişinin biricikliği ve bireysel potansiyelini gerçekleştirmesi merkezî değerler hâline gelmiş ve bu değerler, kurulu ahlâkî ve sosyal ilkelere uyumu ve kişinin bir hiyerarşi içindeki toplumsal mevkiinin farkındalığını vurgulayan önceki değerleri ikame etmişlerdir (Thomas 1996). Modern toplumda özdeğer ve özsaygı kaynakları konusunda bir kıtlık yaşanmadığını, temel sorunun toplumun sağlam bir değer zemini sağlayamaması olduğunu öne süren Baumeister (1991), din ve geleceğin çöküşüyle artık iyi ile kötüyü neyin teşkil ettiği konusunda bir uzlaşma olmadığını belirtir. Bugün değer kişisel alanda aranmaktadır, işte ve ilişkilerde başarı gibi. İsimiz bizim ne tür bir insan olduğumuzu tanımlamaktadır ve bu yüzden değerlidir, yoksa bir gelir ve geçim kaynağı olarak değil. Orada geçimimizden ziyade bir işe yararlık ve özdeğer duygusu temin ederiz. Bunun sonucunda modern dünyada kimliğimiz giderek bir değer üssü, ahlâkî bir zemin haline ge(tiri)lir. Eğer bir iş veya eş (ilişki) benliğin gelişimine yardımcı olmuyor, onu tamamlamıyorsa bırakıp girmek için "meşrû bir sebep" var demektir (Baumeister 1991).

Daha önce de sözü edildiği gibi Kuzey Amerika ve Avrupa'nın büyük bir bölümünde benlik, bireycilik ideolojisine bağlı olarak bağımsız, kendine-yeter (self-contained) bir varlıktır. Bu modelde benlik bir dizi içsel nitelik içerir (özellikler, duygular, güdüler, değerler, haklar) ve temelde bu iç niteliklerin bir sonucu olarak davranış gösterir. Kişi kendi benliğini diğerlerinden ayrı tutar ve başkalarının etkisine veya onlarla bir bağa izin vermez. Pek çok Amerikalı ve Avrupalı kişi olmanın ne olduğunu belirleyen bu bakış açısına göre şekillenen toplumlarda yaşar. Bu bakış açısının köklerini Batı felsefe geleneğinde bulmak mümkündür: Bu gelenekle yaşantılayan yaşantılanandan, başka bir deyimle birey bağlamdan ayrı tutulur. Bu bağımsız benlik fikri beyaz, şehirli, erkek, orta sınıf, sekülerleşmiş, çağdaş insanın kültürel çerçevesidir. Bu düşüncenin zıt kutbunda yer alan benlik modeli Japonya, Çin, Kore, Güneydoğu Asya, Güney Amerika'nın önemli bir bölümü ve Afrika'da görülür. Bu bakış açısına göre benlik diğerlerinden ve onu çevreleyen toplumsal bağlamdan ayrı değildir ve ayrı tutulamaz. Japon bakış açısına göre benlik temelde diğerleriyle ilişkilidir ve Japon benliğini anlamak için öncelikle ben-öteki veya ben-toplum sınırlarını kaldırmak gerekir. Benlik diğerleriyle uyum içinde olmak, yükümlülüklerini yerine getirmek, çeşitli kişiler arası ilişkilerin bir parçası olmak için vardır. Benliğin bu karşılıklı-bağımlı (interdependent) görüşü Budist ve Şintoist geleneklerden köken alır. Amaç, benliği yok etmek, ondan kurtulmaktır. Ontolojik vurgudaki bu farklar duyuların ve toplumsal yaşantıların çerçevesini belirler. Hangi toplumsal davranışın olumlu kabul edilip ne tür yaşantıların kişide iyi duygular uyandıracak benliğin hangi onto-

lojik gelenek tarafından şekillendiğine bağlı olarak değişebilir (Markus ve Kitayama 1997). Benlik sadece diğerleriyle değil, endüstri öncesi toplumlardaki antropolojik çalışmaların gösterdiği gibi, bâzen tabiat ve tabiatüstü alanla da irtibatlı olabilir. Benliğin doğal ve doğa üstü güçlerle bir olarak kavramlaştırıldığı kültürlerde benlik zaman ve mekânla süreklilik gösterebilir, zamana ve mekâna yayılabilir. Böylesi bir anlam dâiresinde bireylerin kendi hayat ve eylemlerinden sorumlu olmaları beklenmez (Kağıtçıbaşı 1996a).

Kuzey Amerika'da kişi olmak bir birey olmak demektir. Her birey biriciktir ve kendi özel amaçlarının peşinde koşar. Kendi içsel benlik duyguları gelişmiş olan ve bunu iyi bir biçimde ifâde edebilen, kendisine seçtiği yolda tutarlı ve güçlü bir biçimde ilerleyen kişiler takdir görür. Ancak, kişinin sınırları her kültürde aynı değildir; kişilik kimi kültürlerde kişinin "derisiyle sınırlanmaz". Çin kültüründe kişi âile veya daha geniş bir toplumsal gruba olgun bir sadâkat ve adanmışlık gösteren toplumsal bir varlıktır. Geleneksel Çinli için benliğin alanı büzüşmüş Batılı egodan daha geniştir (Kirmayer 1989). Kollektivist kültürlerde yaşayan insanlar çevreyi az çok sâbit, kendilerini değişebilir olarak mütalâa ederler. Bireyci kültürlerde kişiler kendilerini iyi kötü istikrarlı, çevreyi de değişebilir olarak algırlar. Doğu Asyalı deneklerin Kuzey Amerikalı deneklere göre çelişkilere daha fazla tahammül gösterebildikleri ve bir tutarsızlıkla karşılaştıklarında daha az şaşırıldıkları bildirilmiştir (Triandis ve Suh 2002). Duygular açısından yapılan karşılaştırmalarda Amerikalılar tekil durumlarla ilgili duyguları (üstünlük, gurur, zirvede olma), Japonlar ise kişiler arası ilişkilere yönelik duyguları (dostça duygular, yakınlık, saygı) öne çıkarmışlardır. Batı ve Doğu toplumları arasında etik değerler açısından da farklar gözlenmiştir: Hintler bir grup üyesine yardımı vazife telâkki ederken, Amerikalılar bunu kişisel bir tercih olarak değerlendirmişlerdir. Amerikalılar Hintler'e göre dost ve akrabalara yardım konusunda daha az sorumluluk hissetmektedirler. İletişimde kollektivist kültürlerde "biz" zamiri "ben"e yeğlenir, imâ ve doğrudan olmayan anlatımlara sıklıkla başvurulur. Japonya'da ve Amerikan yerlilerinde sessizlik kabul edilebilir bir durumdur. Bazı Japon kadınlar sessiz erkeğin ekonomik açıdan başarılı bir kişi, iyi bir eş olacağını düşünürler. Kollektivist kültürlerde kimi insanlarda bir güç kaynağı olarak görülen sessizlik, bireyci kültürlerde sıkıcı bulunur (Triandis ve Suh 2002). Markus ve Kitayama (1991) benliğin iki tür inşâsı olduğunu yazarlar; bağımsız (independent) ve karşılıklı-bağımlı (interdependent). Bağımsız benlik Avro-Amerikan kültürlerde bulunurken, "karşılıklı-bağımlı" benlikler dünyanın pek çok kültüründe görülebilir. Benliklerin kendi içinde karşılıklı bağımlılığı, insanların diğerlerinin kendilerini nasıl algıladığına dikkat kesildiği kültürlerde yaygındır. Tam aksine bağımsız benlikler kendilerini özerk ve sınırlı olarak algılar ve benliğin sınırları kişinin derisinde biter. Karşılıklı bağımlı benliğin sınırları ise geçirgendir, ben ve ötekiler birbirine bağlıdır, ötekilerle ilişki içindeki benlik

düşünce, duygu ve eylemlerin kılavuzudur (Markus ve Kitayama 1991, de Munck 2000). Her bireyde sınırları belirli, özerk ve tutarlı bir benlik bulunduğu önermesi bugün kültürel araştırmalarca sigaya çekilmekte ve tutarlı bir benlik fikrinin Batılı uzamsal kategorilerin ve bireyciliğin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Ewing 1990). Hint benliği üzerine çalışan araştırmacılar Hint insanının kişilerarası sınırlarının bir hayli geçirgen olduğunu, kişiyi yapan özün akışkan olduğunu ve dünyadaki etkileşimlerle değişime uğrayabildiğini yazmışlardır (Kakar 1985, Roland 1988, Roland 1996). Japonya ve Hindistan'da benlik anlayışı üzerine uzun yıllar süren bir çalışma yürüten psikanalist Alan Roland (1988, 1996) görececi bir yaklaşımı benimsemekte ve insan yaşantısının farklı kültürlerde birbirinden radikal ölçüde farklılaştığını ve bu yüzden de zihin ve benliğin psikanalistik modellerinin başka kültürel geleneklerdeki insanlara uygulanamayacağını öne sürmektedir. Doğu insanı bir **homo hierarchicus** olarak da kavramlaştırılmıştır: kişiler bu anlayışta kişisel ihtiyaçları olan bireyler olarak değil sosyal nizamdaki birimler olarak değerlendirilirler. Hiyerarşi insanı, eylemlerini toplumun beklentilerine ve kendisinden mânevî olarak daha üstte gördüğü kişilerin ümit ve arzularına göre belirler. Bireyciliğin ve tek başlılığın aşırı değer gördüğü Batı toplumunda bu tür tutumları kolayca bağımlılık arzuları olarak isimlendirmek mümkündür (Ewing 1990). Gerçek şu ki, insanın insana duyduğu kalbî yakınlık ve ihtiyaç Batı toplumunun psikolojisinde çeyrek asırdır işaret edilmeye başlanmıştır. Duygusal olgunluğun en önemli emâresinin başka insanlara güvenmek ve onlara dayanmak olduğunu önde gelen analistler dile getirmişlerdir. Kişi ancak ötekine emniyet etmekle yalnızlığa tahammül edebilir, ötekinin dâima verici ve kabûl edici iyi bir anne imgesi hâlinde bilinçdışına nakşedildiği kişiler, yalnızlığa tahammül kapasiteleri en yüksek kişilerdir (Kakar 1978, Sayar 2003). Batılı benliğin zaman ve mekândan münezzeh, özerk ve sınırları belirli bir kavram olmasına karşın, Japon benliğinin her zaman bağlama uyum sağladığı dile getirilmiştir. Batılılar için toplum "uzamsal ve ontolojik olarak benlikten ayrı" olarak algılanırken, Japon benlik duygusu ilişkiseldir. Sinemada veya işyeri ve komşuluk etkinliklerinde hep bir ilişkiler ağına gömülü benlik duygusu öne çıkarılır, özellikle de hiyerarşik olanlar (Kondo 1990).

Karşılıklı bağımlı kültürlerin çocukları, kendi davranışlarının kötü ve olumsuz yönleri konusunda dikkatli olacak şekilde yetiştirilirler. Bu yüzden sözelimi Japonlar'daki en yaygın olumsuz duygu başka insanlarda rahatsızlık uyandırmaktır. Bütün iyi duygusal tepkiler yakın, güvenli ve âhenkli ilişkiler kurmakla gerçekleşir. Uygulamalar daha farklı olmakla birlikte karşılıklı bağımlılığın benzeri biçimde toplumsallaşması Hint ve Türk kültürlerinde de bildirilmiştir (Markus ve Kitayama 1997, Kağıtçıbaşı 1990). Çocuk yetiştirme ve eğitimindeki farklar da bu ontolojik geleneklerin bir yansıması mâhiyetindedir. Uzakdoğu toplumlarında ebeveynler çocuklarına yaşitlarıyla uyumu ve âhenkli yaşa-

yışı hedef gösterirken, Amerika'da anne babalar çocuklarının üstün buldukları vasıflarını öne çıkarırlar. Amerikalı çocuklar kendi davranışlarındaki olumlu özellikleri hızla içselleştirir, kendilerinin diğerlerinden daha iyi olduğuna inanır ve olumlu özellikler etrafında bir kimlik inşa ederler. Oysa Japon toplumunda özeleştiriyeye değer verilir, özeleştiriyeye arzulanır ve teşvik edilir. Okul çocukları neyi yanlış yaptıkları ve ertesi gün kendilerini nasıl geliştirecekleri konusunda düşünmeye teşvik edilir (Markus ve Kitayama 1997). Kakar (1978), Hindistan'da anne ve âilelerin yaygın olarak paylaştığı "iki kez doğma" düşüncesinden bahsetmektedir. Çocuk beş on yaş arasına gelene dek toplum içine doğmuş sayılmamaktadır. Bu inanç geleneksel Hint düşüncesinden köken almaktadır ve çocuğu tanrıların bir armağanı olan tamamıyla mâsum bir varlık olarak telâkki etmektedir. Bu görüş İslâm dinindeki âkil-balığ olma anlayışıyla paralellikler göstermektedir. Gazali çocuğu şu şekilde târif eder: "Çocuk ana-baba elinde bir emanettir. Mum gibi her şekli alabilir. Onun temiz kalbi saf, kıymetli, her türlü nakış ve süretten arınmış bir cevherdir" (Çamdibi 94). Psikanalist Alan Roland (1988) şöyle yazar: "Hindistan ve Japonya'da çocuk yetiştirmek yoğun bir bağımlılık ve karşılıklı bağlılığı beslemek demektir. Yüksek derecede empati ve verili bir durumda normları kolaylıkla kabûllenmiş özendirilir. Âile ve grup ilişkilerinde işe yaran bu özellikler, kişi kendisine bir şey verilmesi yolunda güçlü bir beklenti içine girdiğinde kolaylıkla incinme ve öfkeye dönüşebilir. Meselâ Japonya'da genç yaşlıdan, ast üstten kendisinin açıkça ifâde edemediği bâzı ihtiyaçlarını hissedip anlamasını bekler, anlaşılmadığını hissettiğinde incinir ve öfkelenir. Bu toplumda öfkenin doğrudan ifâdesi meşrû görülmediğinden, belirtiler-sıklıkla da somatizasyon- duyguların yerini alır. Japonya'da annelerin yaşamın ilk yıllarından itibaren çocuklarına aşılırdıkları yüksek beceri ve performans düzeyine ilişkin ego ideâli, erişkin yaşamda sâdece ileri beceri ve performansla yol açmaz, aynı zamanda mükemmeliyetçilik, yoğun özeleştiriyeye ve aşırı toplumsal çekingenliğe de yol açabilir" (Roland 1988). Utangaçlık Çin kültüründe stres verici yeni durumlara veya toplumsal değerlendirmelere verilen kaygılı bir tepki olarak değerlendirilir. Utangaçlığın davranışsal tezahürü toplumsal ketlenmedir ve bu Çin kültüründe de Batı kültüründe de aynıdır. Ancak bu fenomenin kültürel anlamı ve ona verilen toplumsal tepkiler kültürler arasında değişmektedir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa gibi bireyci yönelimli kültürlerde girişkenlik ve rekabetçilik yüceltilir ve toplumsal olarak çekingen olan çocuğun girişken yaşlılarına göre dezavantajlı olduğu kabûl edilir. Ancak, ketlenmiş davranışın grup için olumsuz sonuçları olmayacağını öngören kolektivist Çin kültüründe bu davranış çocuğun yaşlıları ve çevresi tarafından garip karşılanmaz. Üstelik, grup işlevselliği davranışsal kısıtlılığı, itaatkârlığı ve teslimiyeti gerektirdiği için utangaçlığa olumlu bir değer atfedilir ve özendirilir. Bu yüzden utangaç, uslu, sessiz çocuklar ebeveyn ve öğretmenleri tarafından örnek gösterilirler. Sonuçta bu çocuklar aynı durumda olan batılı çocukların aksine kendileri ve toplumsal ilişkileri hakkında

olumlu düşünürler (Rubin 1998). Japon anneler çocuklarıyla bedensel temâsı Batılı annelere göre çok daha uzun süre devam ettirirler. Annenin sevgisini doyasıya tadan çocukların hayâl kırıklığı ve bunun sonucunda ortaya çıkan öfkeyi daha az yaşantıladıkları bildirilmektedir. Anne çocuğun duygusal ihtiyaçları için her zaman oradadır. Hint çocukları da Japonlar kadar olmasa bile anne ile uzun süren bir beraberliğin keyfini sürerler. Çocuklar anneyi asla kaybetmezler. Ayrılma, özerkleşme, inisiyatif alma ve kendi hayatını yönetme arzuları gibi Amerikalı çocuk yetiştirme pratiğinin âlâmet-i fârikası olmuş düsturlar bağımlı/karşılıklı-bağımlı Hint bağlamında asla teşvik edilmez (Kramer 1998). **Amae** kavramı Japon psikiyatır Take Doi'nin yazılarıyla Japon benliğini anlamakta öne çıkmıştır. Amae bir tür edilgen sevgi veya bağımlılıktır ve bebek-anne ilişkisinden köken alır. O anneye temas kurma arzusudur fakat aynı zamanda erişkinler arasında yeni ilişkiler kurmakta da rol oynar. Diğer insanın ilgisini aramak bu edilgin sevgi ve bağımlılıkla olur; bu durum da kişi ve toplumsal grup arasında (Batı'da görülen) keskin ayrımı ortadan kaldırır. (Berry ve ark. 1990, Doi 1985a, Doi 1985b). Kelimeler ve yüz, zihni ifâde ettiği gibi, saklayabilir de. Ama bu ifâde veya gizleme her zaman örtüşmeyebilir. Kelimelerin bir şeyleri gizlemesi her zaman iradî bir durum değildir, bir şeyi söze dökerken seçmediğimiz kelimeler vardır ve onlar ister istemez bir şeyi gizlerler. Bâzı durumları söze dökmek zorluğunu yaşadığımız anlar vardır. Japonlar, "Bu durum kelimelerle anlatılamayacak kadar önemli!" derler, veya "Bunu kelimelere döktüğümde yalan gibi duruyor!" derler. Sessizlik Japon ifâdesinde kelimelerin gölgede bıraktığı yeri ikame eder. Kelimelerin duygusal yükünü yüklenemediği anlar, hâller, yaşantılar sessizlikle en güzel ifâdesini bulurlar (Doi 1985a, Doi 1985b). Japon anneleri de Amerikalı veya İsrailli anneler gibi çocuklarında bağımsızlığa değer verirler, fakat Japon anne için bağımsızlık çocuğunun diğer çocuklarla etkileşime girme ve "karşılıklı sempati, güven ve ilgiye dayalı" bir ilişki başlatma becerisi gösterebilmesi demektir. Amerikan psikolojisindeki başarı motivasyonu bireysel hırs, etkinlik ve diğerleriyle rekabet ifadeleri içinde algılanmıştır. Bu, bireyci **etosla** uyumlu fakat kişiler-arası uyum ve grup sadâkatinin ön plânda olduğu ilişki kültürü açısından sorunlu bir durumdur. Başarı motivasyonu kolektivist kültürlerde farklı bir anlam kazanmaktadır, burada benliği aşarak grup başarısını öne çıkaran, ancak içinde bulunduğu grubun yücelmesiyle kişiyi yücelten, toplumsal yönelimli bir başarı motivasyonu söz konusudur (Kağıtçıbaşı 1996a).

Psikanalitik bir bakış açısından Roland (1988) Japon ve Hintlilerde "âilevî benlik"i Batılı "bireyleşmiş benlik"ten ayırt etmiştir. Bu toplumlarda benlik sıklıkla "biz-benlik" olarak yaşantılanmaktadır. Kağıtçıbaşı (1996a) Ortadoğu ve Anadolu'da Yahudi ve Müslüman geleneklerinde çocuk ve yetişkin erkeklere isimleriyle değil de babalarının ismiyle hitap edilmesini (İbrani'de ben, Arapça'da ibn veya bin, Türkçe'de oğlu) benliğin ilişkisel olarak kavramlaştırılmasına örnek vermektedir. Öte yanda ABD toplumunda çocuk yetiştirme ko-

nusunda kısıtlayıcı olmayan ve çocuğun özerkliğine vur-
gu yapan bir disiplin norm kabûl edilmektedir. Böylesi
bir bağlamda güçlü ebeveyn disiplini bir istisnadır ve bu
yüzden normâl sayılmaz, daha ziyâde ebeveynlerin düş-
manlık ve reddini yansıttığı düşünülür. Japonya ve Kore
gibi çocuk yetiştirmede ebeveyn kontrolünün güçlü ol-
duğu kültürlerde ise aynı durum (güçlü ebeveyn kontro-
lü) tamamıyla farklı bir anlam kazanacaktır. Normâl ve
bu yüzden de iyi kabûl edilir. Buna mâruz kalan çocuk
kendisini diğer çocuklarla karşılaştırdığında kendisinin
onlardan farklı olmadığını fark edecektir. Japon ergenle-
rinin ebeveynleri kendilerini kontrol etmediğinde ve
onlara daha geniş özerklik verdiklerinde, kendilerini
reddedilmiş hissettikleri bildirilmiştir (Kağıtçıbaşı
1996a). Kakar (1985) Hint çocuğunun erken duyuşal ya-
şantısını annenin kokusu, sıcaklığı ve teniyle sarmalan-
mış bir süreç olarak târif etmektedir. Ergenlik dönemine
dek annesinin yatağında uyuyan çocuklar yaygındır. Üs-
telik pek çok evde ebeveynler ve çocuklar aynı odada
uyumaktadır ve çocukların cinsel ilişkiye tanıklık etme
ihtimâli yüksektir. Ana babanın yatak odasının ayrı oldu-
ğu ve cinsel edimin mahrem sayıldığı kültürlerde yeti-
şen çocuklara göre bu durum bir rahatsızlık kaynağı de-
ğildir. Batılı bir orta sınıf âîlenin çocuğun gelişen egosu
için tahripkâr saydığı bu durum Hint çocuğu için ortalama,
beklenebilir çevreye basit bir uyum sorunundan
ibârettir (Kakar 1985, Kakar 1989).

Burada Hint veya Japon benliğini Batılı benlik karşı-
sında yüceltmek niyetinde değilim. Anacağım iki örnek
her kültürün kendi içinde kimi kırılganlıklar, hassas
noktalar taşıdığını ortaya koymaktadır. Çocuk yetiştir-
me pratiklerindeki cinsiyet farklılıkları benlik duygusu-
nun oluşumuna doğrudan tesir etmektedir. Geleneksel
Hint âîlesinde erkek çocuk kız çocuğa yeğ tutulur ve
bu da kız çocukların olumsuz bir benlik imgesi geliştir-
melerine, erkek çocuklarını kıskanmalarına yol açar.
Hayat boyu fedakârlık ve erkeklere hizmeti yüreklendi-
ren gelenekler Hint kadınına eş ve gelin rollerine mec-
bur etmektedir (Bonovitz 1998). Pakistanlı kadınları
psikanalitik ve antropolojik bir bakış açısından değer-
lendiren Ewing (1991) âile üyelerinde intrapsişik fark-
lılaşma yokluğuna dâir psikodinamik kuramların, es-
neklik ve uyumun zuhur etmediği durumlarda, Güney-
doğu Asya âîlesinde patolojinin kaynaklarını belirle-
mek için anlamlı olabileceğini yazar. Anne ve oğul ara-
sındaki derin ve sürgit ilişki, annenin evlilik ilişkisine
sık sık müdahalesinin hoş karşılanmasının da gösterdi-
ği gibi, âile için normatif yapının bir parçasıdır. Ancak
bu durum, aynı zamanda, kendi çözülmemiş ba-
ğımlılık ihtiyaçlarını tatmin için oğluna çok fazla yasla-
nan bir annenin, çözülmemiş gerilimine de işaret
edebilir (Kakar 1978, Ewing 1991). Bu gerilim özelli-
kle oğul evlenip de âileye bir gelin girdiğinde ayyuka çı-
kar. Eğer anne ve oğul intrapsişik olarak birbirlerine
sarmalanmışlarsa eşe/geline karşı bir ittifak oluşturabi-
lir ve geniş âilede onu bir günah keçisi hâline getirebi-
lirler. Gelin de bu durumda kendi âîlesine daha çok tu-
tunacak ve mevcut âîlesini gerçekçi bir biçimde değer-
lendiremeyecektir. Bu iki etkenin etkileşimiyle genç

gelin, geniş Güneydoğu âîlesinin ruhsal belirtileri olan
bir üyesi olup çıkacaktır (Ewing 1991). Eleştirel düşün-
ce hattını izleyerek devam edecek olursak, Hindu kim-
liğinin kırılgan taraflarına ilişkin ilginç bir çözümlemey-
le karşılaşırız. Kakar (1996) yeni Hindu kimliğini tartış-
tığı yakın tarihli bir yazısında küreselleşen dünya ile
birlikte, daha önce birlikte yaşadığı diğer topluluklar-
dan (ağırlıklı olarak Müslümanlar) bir tehdit algılamaya
başlayan ve sık sık militanlık şeklinde kendisini açığa
vuran Hindu kimlik spazmlarını konu edinir. “Özsaygı-
nın artmasını sağlayacak tek yol, kötüyü, kirliyi ve saf
olmayan diğer bir gruba, Müslümanlar’a yükleyerek
kendi grubunu sürekli onlarla kıyaslamaktır” der ve de-
vam eder: “Zulüm endişesinin doğurduğu çâresizlik
duygusu, ideâlizasyon sürecini tersine çevirir, grubun
muhteşem benliğinin kırılganlığını açığa çıkarır. Olum-
lu Hindu benlik imgesi -hoşgörülü, şefkatli, insanla tan-
rı ve ilahi dünyayla maddî dünya arasındaki ilişkilerde
özel bir yaklaşıma sâhip- diğer bir yanını, olumsuz ya-
nını ortaya koyar: Hayatın maddî ve toplumsal koşulla-
rını değiştirme gücüne sahip olmamaktan ve korkak ol-
maktan duyulan özel bir Hindu utancı ve korkusu... Bir
grubun kendisi hakkında en çok ideâlize ettiği şey, giz-
liden gizliye onun en büyük korkusuyla bağlantılıdır.
Hindu için olumlu hoşgörü imgesi, zayıflığın gölgesini
de beraber getirmektedir”. Böylece zamanımızda sade-
ce Batı coğrafyasında değil, diğer kültürlerde de kimli-
ğin dış etkenlerin tesirine açık, “tehdit altında” bir sü-
reç olduğunu anlayabiliyoruz. Narsisizmin küresel ege-
menliği, “komşunu kendin gibi sev” düsturunu yüz ge-
ri ediyor ve komşular, etnisiteler ve milletler arasında
kuşkunun kanyla beslenen nifak tohumları ekiyor.

Kakar (1985) “ilişkisel” yaklaşımların son dönem-
de psikanalizde öne çıkmasının yalnızca klâsik nev-
rozların yerini kimlik sorunlarına, narsisistik ve Bor-
derline Kişilik Bozuklukları’na bırakmasıyla ilişkili ol-
madığını, fakat aynı zamanda 1960’lardan başlayarak
Batı toplumlarında revaç bulan aydınlanma-karşıtı de-
ğerlerin bir rönesansını da temsil ettiğini yazar. Kültü-
rel bir zâviyeden bakıldığında, benlik nesnesi (self-ob-
ject) ilişkilerinin formülasyonu -bireylerin diğer insan-
lardan hayat boyu süren ihtiyaçları olan empatik bir
biçimde anlaşılma, yüceltilebilir olma ve özsaygı ve
bütünlüklü benliği sürdürmek için bir dizi hüneri pay-
laşma- kendine yeter, kendine güvenli Kuzey Avrupa-
Kuzey Amerika bireycilik kültürüne asıldan bir eleştiri-
dir. Geleneksel psikanaliz yalıtılmış bireysel zihin
üzerine temellenirken benlik psikolojisi diğerleriyle
hayat boyu süren bağımlılık ve karşılıklı bağımlılığı
vurgular. Bu benlik nesnesi ilişkileri eksiğe, bireyle-
rin özsaygıları zayıf olacak ve kolayca incinebilen öz-
saygılarına yönelik her türlü yara berelere karşı savun-
ma geliştireceklerdir. Bu durum sorunlu ilişkilere, sı-
nırlı çalışma kapasitesine yol açabilecek; hâtta daha
ileri durumlarda benlik parçalanabilecektir de. Benlik
psikolojisinin Amerikan bireyciliğinin zirvede olduğu
Orta Batı ABD’de ortaya çıkması tesadüf değildir.
Amerika pek çok yorumcu tarafından olağandışı fizik-
sel ve toplumsal hareketliliğe sâhip, kendi kendini

idare ve kendine güven konusunda aşırı bir vurgusu olan ve neticede ilişkilerin kırılma olduğu bir coğrafya ve kültürdür (Kakar 1985). Meadow ve Vetter (1959) Yahudi kültürel değer sisteminin Freudyen psikoterapi kuramını nasıl etkilediğini tartışmışlardır. Yahudilik bir nihâî hedef olarak insan mutluluğunun bu dünyada (cennette değil) elde edilebileceğini vâzeder; gerçek dünyadaki herhangi bir mutsuzluk kötüdür ve onarılması gerekir, bu temel gerçek psikanalitik kuramda yankısını bulacaktır. Cinsel dürtü üzerinde rasyonel bir denetim sağlamak Yahudilikten psikanalitik kurama intikâl eden bir düşüncedir. Kelimelerin anlamı konusunda da psikanalitik ve Talmudik bakış açıları arasında koşutluklar vardır. Bir Talmud bilgini için kelimeler yüzeyde ifade ettiklerinin ötesinde daha derin ve örtük anlamlar taşır. Nihayet, Freudyen aile ilişkileri kavramı ve Oedipus karmaşası gelişimi Yahudi kültüründeki tipik âile örüntüsüyle yakından alakalıdır. Anne oğul ilişkisi karı koca ilişkisine göre daha tam ve yoğunudur ve ideâl evlilik ilişkisinde kadın kocasına çocuğuna çocuğu gibi davranır. Benzer bir biçimde Mahler'in özerklik, ayrılma ve bağımsızlaşma üzerine yaptığı vurguların da Batılı dinî ve kültürel değerleri güçlü bir biçimde yansıttığı dile getirilmiştir. Ruhun Tanrı'dan ayrı düşüp sonunda onunla yeniden buluşması konulu dinî anlatının, benliğin hayatı ve gelişimi üzerine seküler bir kurama dönüştürüldüğü bildirilmektedir (Kirschner 1996). Doğulu, ilişki-yönelimli toplumlarda bir ilişki geliştirmek için özel bir konu ve sebep gerekmezken Batılı iş ve etkinlik yönelimli toplumlarda bir konu yokluğu rahatsız edici bulunabilir. Psikodinamik psikoterapinin açık meselesinin anlama ve içgörü kazanma olduğu öne sürülse de metadilinin sevgi ve insan ilişkisine yönelik olduğu dile getirilmiştir (Tseng 1999). Tseng (1999) buna ilâveten Batı toplumlarında insanların çocukluktan erişkinliğe hızla sokulduklarını ve bunun da "bitmemiş bir iş" bıraktığını ve özelde psikanalizin hastalar için bu yönüyle anlamlı ve değerli bir yaşantı sağladığını yazar. Psikoterapinin kurumsal inşası Batı toplumlarındaki yoksunlukların karşılanması için önemli bir adım olarak görülebilir. Kleinman (1988) psikanalitik kuramdaki veya herhangi bir başka meslekî terapötik psikolojideki benlik modelinin, Batılı değerlerle kültür değişimine uğramamış, Batılı kişilik paradigmalarna sosyalleşmemiş Çinliler'e veya başka bir Batılı olmayan topluma uygulandığında, bunun ciddi bir tahrifat olacağını söyler. Bu kuram görünürde evrensel olduğu düşünülen bastırma ve aktarım gibi psikolojik süreçler yanında diğer profesyonel psikoloji sistemlerinden kültürel olarak geçerliliği kanıtlanmış başka anahtar kavramları da ihâta etmelidir. Bunun yanı sıra Çin veya başka bir Batı dışı kültüründe benliğin yapısına ve patolojilerine özel olan geniş bir dizi ölçüyü de içermelidir: Örneğin, grup uzlaşısı için uygulanan içsel sansür, zıtlaşmaları uyuma zorlayan itki, karşılıklı sorumluluk üzerine inşa edilen bir gelişim süreci, ahlâkî olarak kendini yetiştirme yolunda yoğun bir ego ideali eğitimi, bedensel metaforlar üzerine kurulu

örtük kendini ifade biçimleri ve sessizliğin kullanımı, çatışma ve karmaşaların üzerinde daha az duran ayrı bir psikoseksüel gelişim süreci bu ölçüler arasında sayılabilir. Kakar (1985) Hindu kişi görüşünün insana bireylik pâyesini ancak hayatının sonlarına doğru, kişi kendisini insanî bağ ve ilişkilerden soyutlayabilecek bir olgunluğa eriştiğinde verdiğini belirtir. Hindu kişileri o zamana dek, kendi kültürleri zâviyesinden bakıldığında, ilişkilerden oluşan varlıklardır. Duygu, ihtiyaç ve güdüler ilişkiseldir ve onların bozuklukları da ilişkilerdeki bozulmadan köken alır. İnsanın bu bölünebilir, kişi-ötesi (transpersonal) doğasına yapılan vurgu kadim Hint öğretilerinden köken alır.

Kağıtçıbaşı (1996a) 1970'li yıllarda başlayıp günümüze dek ivme kazanarak süren Amerikan psikolojisinin "nefis muhasebesi"ni özetler. Bu sorgulama psikolojinin yaslandığı bireyci ideolojiyi sigaya çekmekte ve "boş benlik", "doymuş benlik", "minimal benlik" gibi kavramlaştırmalardan hareketle Amerikan toplumdaki bireyci yönelimin kültürel analizini yapmaktadır. Bu eleştirileri gözden geçiren Smith (1994) "şişmiş benlik" in incinebilirliği üzerinde durur: Benlikten kendini gerçekleştirme, kendini adama tarzında hayata anlam ve hedef sağlayıcı pek çok şey beklenmektedir. Dinî ve ahlâkî değerlerin giderek etkinliklerini yitirmeleriyle, benlik hayata bir amaç sağlayan bu kaynakların yükünü de üstlenmiştir. Benliğin boşalması veya şişmesi metaforları aslında aynı soruna göndermede bulunmaktadır. Bu, besleyici insanî ilişkilerin ve eylem için gerekli ahlâkî kaidelerin yokluğu, fakat aynı zamanda denetim ve değer için aşırı bir gayretkeşliğin varlığıyla başı dertte olan bir benliğin sorunudur. Psikoloji ve psikiyatrinin insanı "bencillikle güdülenmiş, örtük veya açık olarak böyle olması gereken" bir varlık olarak târif etmeleri eleştirilmektedir. ABD'de "ben kuşağı" olarak nitelenen 1970'li ve 1980'li yıllarda çok sayıda "benlik kuramları"nın hayat bulması dikkate şâyandır; bu kuramlarla, diğer insanlara sadâkat ve bağlılıktan azad edilen bireysel benlik yüceltilip meşrûlaştırılmaktadır. Bu kuramların her biri kişinin benlik imgesinin sürdürülme veya çoğaltılmasını nihâî hedef olarak varsaymakta, toplumsal münasebetleri de bu amacın vasıtası olarak telâkki etmektedir. Son yıllarda toplumsal olarak sorumlu bir psikolojinin gelişimi için ciddi gayretler göze çarpmaktadır (Smith 1994, Kağıtçıbaşı 1996a).

Yine de benlik ve kişilik yaşantılarının sâdece ego-santrik ya da sosyosantrik felsefelerle izah edilemeyecek kadar değişken olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Pek çok Japon ve Çinli arasında benlik, toplumsal bağlama göre kendisini farklı biçimlerde gösterilebilir. Bir toplum egosantrik ve sosyosantrik özelliklerin özgün bir karışımından oluşur (Lewis-Fernandez ve Kleinman 1994). Kağıtçıbaşı (1996b) Türkiye'deki araştırmalardan hareketle, ebeveyn değerlerinin çocuk yetişmesinde özerklik ve ilişkiselliği birleştirdiğini yazmaktadır. Düşük sosyoekonomik statüsü olan Türk ebeveynler çocuklarının kendilerine minnettar olmasını beklerlerken, yüksek sosyoekonomik statüye sâhip âileler minnettarlık um-

mamakta ve özerkliğe değer vermektedirler. Bununla birlikte, çocuklarının kendilerine yakın olmasını arzulamaktadırlar. Düşük sosyoekonomik statüsü olan âileler çocuklarıyla yakınlığı sürdürürken, özerkliğe daha fazla değer vermeleri yönünde desteklenip yönlendirilebilmektedirler. Böylece “ya biri ya öteki” tarzındaki anlayış da kimi toplumlar için sorgulanmakta, benliklerin özerk veya ilişkisel olabildikleri gibi, bu iki boyutu mezcede-bildiklerinin de altı çizilmektedir.

Kişiliğin biyolojik katmanını ihmâl etmeksizin, toplumsal ve kültürel etkenlerle girdiği etkileşimi incelemek ruh sağlığı çalışanları için önemli bir zenginlik kaynağı olacaktır. Bu hem farklılıklara tahammül edip onları anlamlandırma becerimizi geliştirecek, hem de davranışın altta yatan nedenlerini daha doğru deşifre etmemizi sağlayacaktır. Batı toplumu için geliştirilen psikoloji modellerinin sınır ve kısıtlamalarının farkında olmakla kendi insanımıza daha doğru bir hizmet sunmanın kapısını da aralamış olacaktır.

Teşekkür

Yazar konuya yönelik çeşitli okuma önerilerinden dolayı McGill üniversitesi çocuk psikiyatrisi profesörü Jaswant Guzder'e, Dr. Guzder'in önerdiği kitapları titizlikle fotokopi ederek kendisine ulaştıran McGill üniversitesi kültürel psikiyatri bölüm sekreteri Antonella Clerici'ye ve nihâyet yazarın elyazımını, bir dostluk bağıyla, bilgisayar ortamına aktaran İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Dr. Nuri Sağlam'a teşekkür eder. Ayrıca Boğaz'ın kıyısında işlitili bir mücevher gibi parlayan Boğaziçi Üniversitesi kütüphânesini kuran ve orayı değerli kitaplarla süsle-yenlere de teşekkürü bir borç bilir.

KAYNAKLAR

- Baumeister RF (1991) *Meanings of Life*. New York: Guildford Publications.
- Berger PL, Berger B (1983) *The War Over the Family. Capturing the Middle Ground*. New York: Penguin Books.
- Berry JW, Poortinga YH, Segall MH, et al. (1992) *Cross-cultural psychology: Research and Applications*. New York: Cambridge University Press.
- Bonovitz J (1998) *Reflections of the Self in the Cultural Looking Glass. The Colors of Childhood*. Akhtar S, Kramer S, editors. New Jersey: Jason Aronson, 169-198.
- Çamdibi M (1994) *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- De Munck V (2000) *Culture, Self and Meaning*. Illinois: Waveland Press.
- Doi T (1985a) *The Anatomy of Self. The Individual versus Society*. Harbison MA, trans. Tokyo: Kodansha International.
- Doi T (1985b) *The Anatomy of Dependence*, Bester J, trans. Tokyo: Kodansha International.
- Ewing KP (1991) Can psychoanalytic theories explain Pakistani woman? Intrapyschic autonomy and interpersonal Engagement in the Extended Family. *Ethos*; 19: 131-160.
- Ewing KP (1990) The Illusion of Wholeness: Culture, Self, and the Experience of Inconsistency. *Ethos*; 18: 251-278.
- Fabrega H ve Miller B (1995) Adolescent psychiatry as a product of contemporary Anglo-American society. *Soc Sci Med*; 40: 881-894.

- Frosch S (1991) *Identity Crisis: Modernity, Psychoanalysis and the Self*. London: MacMillan.
- Kağıtçıbaşı Ç (1990) *İnsan-Aile-Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kağıtçıbaşı Ç (1996a) *Family and Human Development across Cultures. A View from the Other Side*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kağıtçıbaşı Ç (1996b) The autonomous-relational self: a new synthesis. *European Psychologist*; 1: 180-186.
- Kakar S (1978) *The Inner World: A Psycho-analytic Study of Childhood and Society in India*. Delhi: Oxford University Press.
- Kakar S (1985) Psychoanalysis and non-Western cultures. *Int Rev Psychoanal*; 12: 441-448.
- Kakar S (1989) The maternal-feminine in Indian Psychoanalysis. *Int Rev Psychoanal*; 16: 355-362.
- Kakar S (1996) Yeni Hindu kimliği: bir profil. *New Perspectives Quarterly-Türkiye*; 3: 47-49.
- Kirmayer LJ (1989) Psychotherapy and the cultural concept of the person. *Sante, Culture, Health*, 6: 241-270.
- Kirschner S (1996) *The Religious and Romantic Origins of Psychoanalysis: Individuation and Integration in Post-Freudian Theory*. New York: Cambridge University Press.
- Lewis-Fernandez L, Kleinman A (1994) Culture, personality, and psychopathology. *J Abnormal Psychol*; 103: 67-71.
- Kleinman A (1988) *Rethinking Psychiatry. From Cultural Category to Personal Experience*. New York: Free Press.
- Kondo D (1990) *Crafting Selves: Power, Gender, and Discourses of Identity in a Japanese Workplace*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kramer S (1998) Some cultural vicissitudes of child rearing. *The Colors of Childhood*. Akhtar S, Kramer S, editors. New Jersey: Jason Aronson, 1-16.
- Markus H ve Kitayama S (1991) Culture and the self: Implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review*; 98: 224-253.
- Markus HR, Kitayama S (1997) *The Cultural Construction of Self and Emotion: Implications for Social Behavior. Emotion and Culture*. Kitayama S, Markus HR, editors. Washington, DC: American Psychological Association, 89-130.
- Matsumoto D (2000) *Culture and Psychology. People around the World, Second Edition*. Belmont: Wadsworth.
- Meadow A, Vetter HJ (1959) Freudian theory and the Judaic value system. *Int J Social Psychiatry*; 5: 197-297.
- Paris J (1997) Social factors in the personality disorders. *Transcultural Psychiatry*; 34: 421-452.
- Roland A (1988) *In Search of Self in India and Japan: Toward a Cross-Cultural Psychology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Roland A (1996) *Cultural Pluralism and Psychoanalysis - The Asian and North American Experience*. New York: Routledge.
- Rubin KH (1998) Social and emotional development from a cultural perspective. *Developmental Psychopathology*; 34: 611-615.
- Sayar K (2003) Benlik: O yakın soru, o uzak ülke. *Bilge Adam*; 1: 11-17.
- Smith MB (1994) Selfhood at risk: Postmodern perils and the perils of postmodernism. *American Psychologist*; 45: 530-536.
- Thomas K (1996) *The Defensive Self: A Psychodynamic Perspective. Understanding the Self*. Stevens R, editor. London: Sage Publications, 311-337.
- Triandis HC, Suh EM (2002) Cultural influences on personality. *Annu Rev Psychol*; 53: 133-160.
- Tseng W (1999) Culture and psychotherapy: review and practical guidelines. *Transcultural Psychiatry* 36: 131-179.